

2 intarpas. Lietuvos eksporto rinkos dalių kaitos veiksniai 2000–2011 m.¹

Nuo 2000 m. Lietuvos eksporto rinkos dalis pagrindinėse eksporto partnerėse beveik nuolat didėjo. Tokį didėjimą galima laikyti gerėjančio eksporto konkurencingumo ženklu, tačiau suminės rinkos dalies pokyčius gali lemti ir eksporto struktūra. Nominaliojo eksporto rinkos dalis skaičiuojama kaip Lietuvos eksporto į pagrindines prekybos partneres ir visų šalių eksporto į šias šalis santykis. Rinkos dalis gali padidėti dėl eksportuotojų sugebėjimo konkuruoti prekių kaina ar kitomis savybėmis ir taip laimėti didesnę dalį tam tikros prekės rinkos tam tikroje šalyje. Tačiau suminė eksporto rinkos dalis didėtų ir tada, jei Lietuvos eksportas būtų labiau orientuotas į sparčiau augančią tam tikros prekės ar šalies rinką. Tokiu atveju ji didėtų todėl, kad Lietuvos eksportas į pagrindines prekybos partneres augtų sparčiau negu visų šalių eksportas į jas. Vis dėlto šios dalies didėjimas nerodytų geresnio Lietuvos eksporto konkurencingumo, o būtų tiesiog nulemtas didesnės tam tikros prekės paklausos arba didesnės paklausos tam tikroje rinkoje.

Vienas plačiausiai paplitusių empirinių metodų, taikomų skirti konkurencingumo ir eksporto struktūros poveikį, yra pastoviųjų rinkos dalių analizė (angl. *constant market share analysis*, CMSA). Ji leidžia įvertinti, kiek eksportas auga greičiau (lėčiau), negu turėtų augti, kad būtų išsaugota pastovi eksporto rinkos dalis. Šiame intarpe rinkos dalių analizė atliekama taikant ECB (2005) darbo straipsnyje pateiktą pastoviųjų rinkos dalių skaičiavimo modifikaciją. Pagal ją galima įvertinti Lietuvos rinkos dalies kaitą lemiančius konkurencingumo ir eksporto struktūros veiksnius, rinkos dalies pokytį išreikšus kaip skirtumą tarp Lietuvos eksporto augimo tempo ir pasaulio eksporto augimo tempo², t. y.:

$$g - g^* = \underbrace{\sum_i \sum_j (\theta_{ij} - \theta_{ij}^*) g_{ij}^*}_{\text{Struktūrinis poveikis}} + \underbrace{\sum_i \sum_j \theta_{ij} (g_{ij} - g_{ij}^*)}_{\text{Konkurencingumo poveikis}}$$

čia: g – Lietuvos (g^* – pasaulio) eksporto į pagrindines prekybos partneres pokytis einamuoju laikotarpiu, g_{ij} – prekės i eksporto iš Lietuvos (g_{ij}^* – pasaulio) į šalį j pokytis einamuoju laikotarpiu, θ_{ij} – prekės i eksporto į šalį j dalis visame Lietuvos (θ_{ij}^* – pasaulio) eksporte ankstesniuoju laikotarpiu. Struktūrinis poveikis gali būti papildomai skaidomas į prekės, rinkos ir mišrųjį:

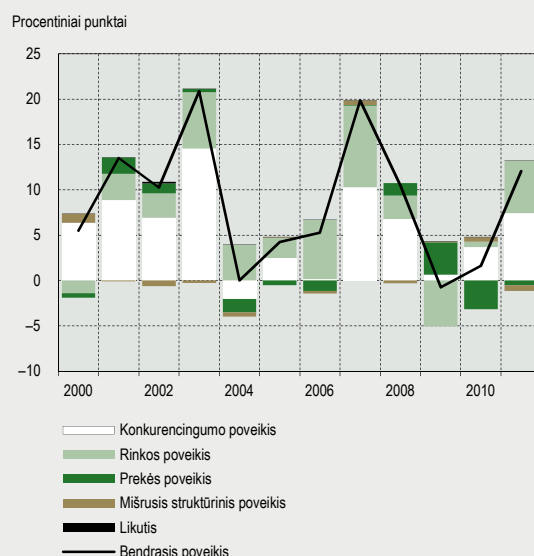
$$\underbrace{\sum_i (\theta_i - \theta_i^*) g_i^*}_{\text{Prekės poveikis}} + \underbrace{\sum_j (\theta_j - \theta_j^*) g_j^*}_{\text{Rinkos poveikis}} + \underbrace{\sum_i \sum_j [(\theta_{ij} - \theta_{ij}^*) - (\theta_i - \theta_i^*) \frac{\theta_{ij}^*}{\theta_i} - (\theta_j - \theta_j^*) \frac{\theta_{ij}^*}{\theta_j}] g_{ij}^*}_{\text{Mišrusis struktūrinis poveikis}}$$

kur g_i^* – pasaulio prekės i eksporto pokytis einamuoju laikotarpiu, g_j^* – pasaulio eksporto į rinką j pokytis einamuoju laikotarpiu, θ_i – prekės i eksporto dalis visame Lietuvos (θ_i^* – pasaulio) eksporte ankstesniuoju laikotarpiu, θ_j – eksporto į rinką j dalis visame Lietuvos (θ_j^* – pasaulio) eksporte ankstesniuoju laikotarpiu.

Konkurencingumo poveikis rodo, kiek tam tikros prekių grupės rinkos dalis eksporto rinkose didėjo (mažėjo) dėl to, kad tos prekių grupės Lietuvos eksporto plėtra buvo didesnė (mažesnė) negu visų kitų pasaulio šalių tos prekių grupės eksporto plėtra. Struktūrinis poveikis skirstomas į prekės, rinkos ir mišrųjį. Pirmasis rodo, kiek rinkos dalių kaitą lemia orientavimasis į tas prekių grupes, kurių eksportas sparčiai auga, antrasis – kiek ją lemia orientavimasis į tam tikrą sparčiai augančią rinką. Atitinkamai struktūrinis poveikis rodo, kiek rinkos dalių kaitą lemia orientavimasis į tas prekių grupes, kurių eksportas smunka, arba orientavimasis į smunkančias rinkas. Mišrusis struktūrinis poveikis yra likutinis įvertis. Jis rodo, kiek rinkos dalies kaitą lemia ir prekės, ir rinkos poveikis. Kadangi šie poveikiai neišskaidomi, šio struktūrinio poveikio aiškinimas yra keblėsnis negu pirmųjų dviejų. Toliau pateikiama Lietuvos 2000–2011 m. pastoviųjų rinkos dalių analizė ir aiškinami jos rezultatai³.

Lietuvos banko atlikta eksporto pastoviosios rinkos dalies kaitos veiksnių analizė (žr. A pav.) rodo, kad Lietuvos eksporto rinkos dalies pokyčiams įtakos turėjo ir konkurencingumo, ir eksporto struktūros poveikis⁴. Konkurencingumo poveikis buvo pagrindinis Lietuvos eksporto rinkos dalies plėtros veiksnys. Gana stiprus nustatytas rinkos poveikis. Prekės poveikis buvo silpnėsnis ir tik kai kuriais metais lėmė reikšmingesnius rinkos dalies pokyčius, o mišrusis struktūrinis poveikis visu analizuojamuoju laikotarpiu buvo labai mažas. Toliau rinkos dalies kaitos poveikis nagrinėjamas atskirai, kartu pateikiamas atskirų laikotarpių Lietuvos eksporto rinkos dalių poveikių lyginimas.

A pav. Rinkos dalių kaitos veiksniai

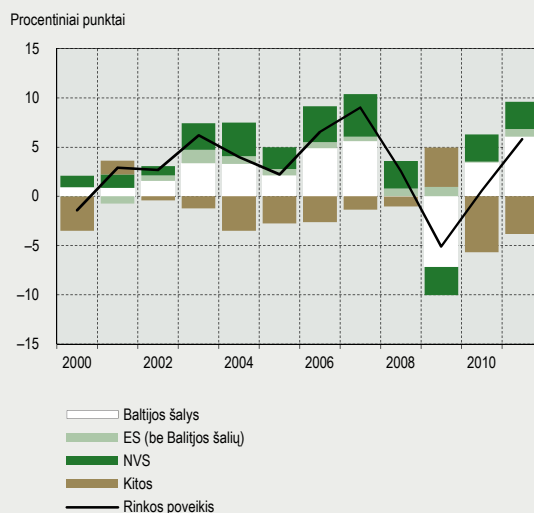

Šaltiniai: „Comtrade“ (JT) ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Rinkos poveikis

Rinkos poveikis (žr. B pav.), rodo, kiek Lietuvos eksporto rinkos dalies padidėjimą (sumažėjimą) lemia didesnė (mažesnė) eksporto orientacija į tam tikras valstybes, palyginti su visų pasaulio valstybių eksporto orientacija į jas. Šis poveikis nagrinėjamas suskirsčius Lietuvos eksporto partneres į keturias pagrindines grupes: Baltijos šalys, ES (be Baltijos šalių), NVS šalys, kitos valstybės⁵. 2001–2008 m., taip pat 2010–2011 m. Lietuvos eksporto rinkos struktūra turėjo labai palankų poveikį eksporto rinkos dalių kaitai. Tai ypač lėmė didelis Lietuvos eksportuotojų orientavimasis į tais laikotarpiais sparčiai augusias Baltijos šalių ir NVS šalių rinkas. Tačiau santykinai mažas orientavimasis į kitas rinkas (ne ES ir ne NVS šalių) veikė neigiamai ir mažino bendrąjį rinkos poveikį. Lietuvos eksporto, orientuoto į ES (be Baltijos šalių), dalis buvo panašesnė į pasaulio eksporto, orientuoto į šią šalių grupę, dalį, todėl ir rinkos poveikis, kylantis dėl santykinės orientacijos į šias šalis, analizuojamuoju laikotarpiu buvo palyginti nedidelis. Pastebėtina, kad priklausomai nuo atskirų rinkų vidaus paklausos raidos Lietuvos eksporto santykinės orientacijos poveikis rinkos dalies kaitai skyrėsi. Pavyzdžiui, 2001 m. Lietuvos rinkos dalis didėjo daugiausia dėl to, kad šalis buvo mažai orientuota į rinkas, kurių vidaus paklausa mažėjo (JAV ir kt.), o 2009 m. analogiškas poveikis nenusėdė neigiamo vidaus paklausos poveikio tų rinkų, į kurias Lietuva eksportuoja santykinai daugiau (Baltijos šalių, NVS). Vis dėlto atlikta analizė rodo, kad būtent orientavimasis į tam tikras rinkas buvo vienas svarbiausių veiksnių, lėmusių Lietuvos rinkos dalies plėtrą 2000–2011 m.

B pav. Rinkos poveikio išskaidymas pagal šalių grupes

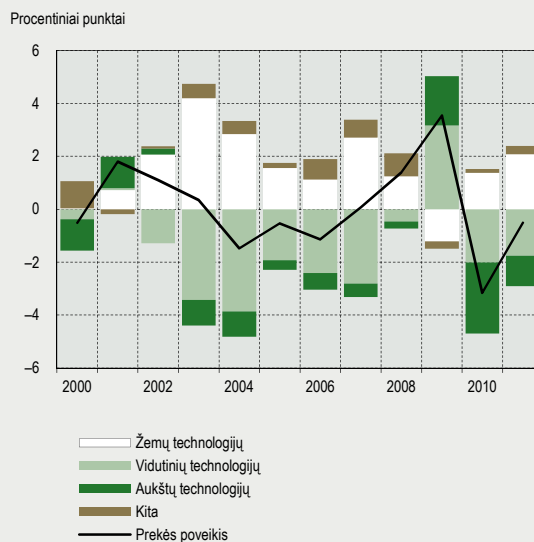

Šaltiniai: „Comtrade“ (JT) ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Prekės poveikis

Prekės poveikis eksporto rinkos daliai pasireiškia dėl Lietuvos eksporto struktūros skirtumo, palyginti su viso pasaulio eksporto struktūra. Kitaip negu rinkos poveikis, prekės poveikis nebuvo toks pastovus (žr. C pav.). Didesnę analizuojamojo laikotarpio dalį prekės poveikis buvo neigiamas. 2000 m., taip pat 2004–2006 m. ir 2010–2011 m. tai lėmė maža šalies eksporto orientacija į aukštų ir vidutinių technologijų produktus, kurių paklausa eksporto rinkose didėjo. Kitais laikotarpiais prekės poveikis eksporto rinkos dalies augimui buvo teigiamas, nes į aukštų ir vidutinių technologijų produktus Lietuvos eksportuotojai orientavosi santykinai mažai ir jų paklausa eksporto rinkose mažėjo. Šių produktų poveikis dažniausiai buvo priešingas negu žemų technologijų produktų, nes pastarųjų Lietuva eksportuoja santykinai daugiau nei pasaulis.

C pav. Prekės poveikio išskaidymas pagal produktų technologijos grupę

Šaltiniai: „Comtrade“ (JT) ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Konkurencingumo poveikis

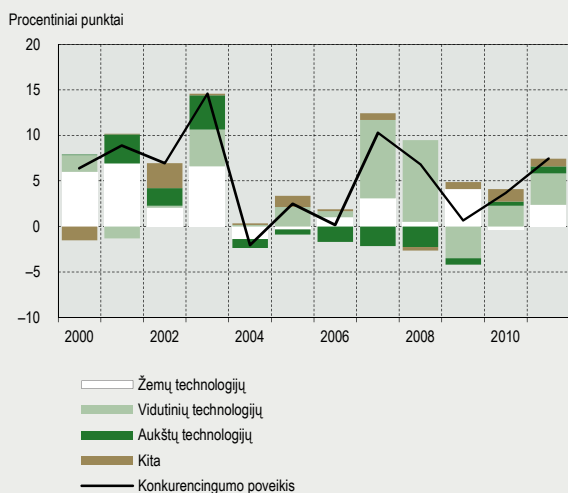
Konkurencingumo poveikis rodo, kiek tam tikrų prekių eksportas į atitinkamą rinką auga daugiau (mažiau) negu tų prekių pasaulio eksportas į tą pačią rinką. Kitaip tariant, jis parodo Lietuvos eksporto plėtrą, palyginti su atitinkamos prekės paklausos augimu tam tikroje rinkoje. Atlikus pastoviųjų rinkos dalių analizę, matyti, kad Lietuvos eksporto rinkos dalis labiausiai didėjo būtent dėl konkurencingumo, jis lėmė daugiau kaip pusę viso rinkos dalies prieaugio 2000–2011 m.

Konkurencingumo poveikį išskaidžius pagal prekių grupes (žr. D pav.), matyti, kad 2000–2003 m. konkurencingumo didėjimą daugiausia lėmė žemų technologijų produktų eksportas, pirmiausia – maisto produktų, tekstilės ir medienos. Šių produktų eksportas lėmė didžiausią konkurencingumo poveikį eksporto rinkos daliai ir kitais laikotarpiais. Tikėtina, kad Lietuvos konkurencingumo gerėjimas eksportuojant mažos pridėtinės vertės produktus yra susijęs su gerėjančiomis žemės ūkio technologijomis, atnaujintomis iš ES paramos lėšų, taip pat su maisto perdirbimo technologiniu tobulėjimu ir darbo našumo maisto perdirbimo veikloje didėjimu. Vis dėlto šiose srityse Lietuvos ūkininkai ir gamintojai dar tik vežasi labiau pažengusias šalis. Panašią svarbą konkurencingumui turi ir vidutinių technologijų produktų eksportas. Jis beveik visu analizuojamuoju laikotarpiu (išskyrus 2001 ir 2009 m.) palankiai veikė bendrą konkurencingumą. Ypač stiprus

poveikis nustatytas 2007 ir 2008 m., kai veiklą Lietuvoje pradėjusios naujos chemijos ir plastikų gamyklos įgijo nemažą dalį eksporto rinkose. Chemijos ir plastikų pramonė prie Lietuvos eksporto konkurencingumo augimo labiausiai prisidėjo ir kitais laikotarpiais. Kaip minėta, aukštų technologijų produktai nėra stiprioji Lietuvos eksporto pusė. Todėl jų poveikis konkurencingumui per visą analizuojamąjį laikotarpį buvo santykinai nedidelis, o 2008–2009 m. – net neigiamas.

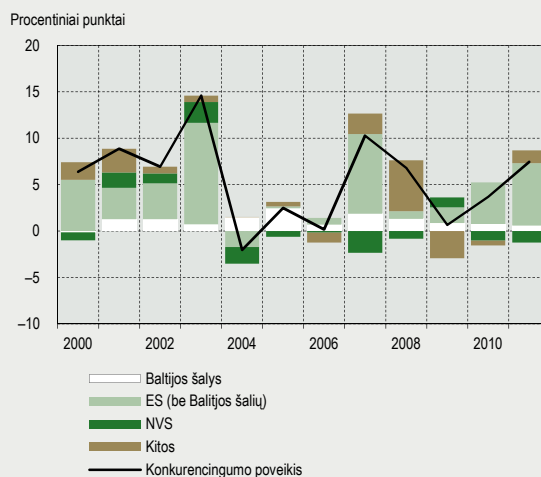
Išskaidžius poveikį pagal šalių grupes (žr. E pav.), akivaizdžiai matyti, kad analizuojamuoju laikotarpiu daugiausia rinkos dalies dėl konkurencingumo atkovota ES šalyse (neįskaitant Baltijos šalių). Tai ypač būdinga laikotarpiui po Rusijos krizės (2000–2003 m.), kai Lietuvos gamintojai stengėsi įsitvirtinti Vakarų rinkose. Vėlesniu laikotarpiu rinkos dalies dydis ES svyravo labiau, tačiau tai lėmė didžiausią konkurencingumo poveikio dalį. Rinkos dalies Baltijos šalyse ir NVS kaita turėjo gerokai mažesnę poveikį.

D pav. Konkurencingumo veiksnio išskaidymas pagal produktų technologinių grupę

Šaltiniai: „Comtrade“ (JT) ir Lietuvos banko skaičiavimai.

E pav. Konkurencingumo veiksnio išskaidymas pagal rinkas

Šaltiniai: „Comtrade“ (JT) ir Lietuvos banko skaičiavimai.

Pastoviųjų rinkos dalių analizė rodo, kad Lietuvos eksporto orientacija pagal rinkas skatina spartesnę rinkos dalies augimą, o eksporto orientacija pagal prekes jo beveik neskatina. Lietuvos eksporto orientacija į tas šalis, kurių ekonomikai būdingas didesnis svyravimas, šalies eksporto rinkos dalį teigiamai veikė ekonomikos pakilimo eksporto rinkose laikotarpiu, bet neigiamai – nuosmukio metu. Apskritai Lietuvos eksporto orientacija vertintina kaip palanki, nes vidutiniu laikotarpiu tų šalių, į kurias orientuota daugiausia Lietuvos eksporto, ekonomika turėtų augti sparčiau negu visų eksporto rinkų vidurkis. Lietuvos eksporto struktūra pagal prekes tebėra labiau orientuota į žemų technologijų produktus, o tai rodytų, kad Lietuva dar nėra išnaudojusi savo potencialo gamindama aukštesnių technologijų produktus.

Literatūra

Task Force of the Monetary Policy Committee of the European System of Central Banks 2005: *Competitiveness and the Export Performance of the Euro Area*. ECB Occasional Paper Series No. 30.

¹ Šiame interpe analizuojami 30 pagrindinių Lietuvos eksporto partnerių užsienio prekybos duomenys (neįskaitant mineralinių produktų). Eurostato duomenimis, 1999–2011 m. į šias šalis buvo nukreipta ne mažiau kaip 95 proc. viso Lietuvos prekių eksporto (neįskaitant mineralinių produktų). Imtį sudaro šios valstybės (išvardyta šalies reikšmės Lietuvos eksportui mažėjimo tvarka): Rusija, Vokietija, Latvija, Baltarusija, Lenkija, Jungtinė Karalystė, Švedija, Danija, Prancūzija, Estija, Nyderlandai, Norvegija, Italija, JAV, Belgija, Ukraina, Kazachstanas, Suomija, Ispanija, Turkija, Čekija, Indija, Vengrija, Šveicarija, Airija, Portugalija, Kanada, Rumunija ir Saudo Arabija.

² Duomenų vientisumo tikslais visiems šiame interpe pateiktiems skaičiavimams naudoti Lietuvos prekybos partnerių importo duomenys.

³ ECB darbo straipsnyje (2005) ir kitur nurodoma keletas pastoviųjų rinkos dalių analizės ribotumų, daugiausia susijusių su pasirinkto duomenų grupavimo poveikiu. Šios analizės, kaip ir kitų pastoviųjų rinkos dalių analizių, rezultatai turi būti aiškinami atsižvelgiant į tokius ribotumus.

⁴ Skaičiavimams naudoti Jungtinių Tautų statistikos tarnybos „Comtrade“ duomenų bazės 1999–2011 m. nominalieji pagrindinių Lietuvos eksporto partnerių importo duomenys (rezultatai pateikiami nuo 2000 m., nes analizei naudojami metiniai pokyčiai). Remiantis ECB (2005) metodologija, į skaičiavimus neįtraukti mineraliniai produktai. Kiti trijų ženklų lygio SITC produktai suskirstomi į 12 kategorijų pagal tame pačiame šaltinyje pateiktą suskirstymą. Analizės tikslais šios kategorijos sugrupuojamos pagal technologinį intensyvumą: žemą, vidutinį ir aukštą. Pabrėžtina, kad toks grupavimas skatina rezultatus aiškinti atsargiai, nes, taikant mažesnę nei čia taikomas agregavimo lygį, tam tikrų kategorijų produktai gali būti priskiriami kitokio technologinio intensyvumo grupei.

⁵ Kategorijoms „ES (be Baltijos šalių)“ ir „NVS šalys“ priskiriamos ne visos šioms šalių grupėms priklausančios šalys, bet tik tos, kurios tenkina tyrimo imties reikalavimą.